

MEIRAMBEK ZSUMANGALIEV

A kumánok és a Rusz kapcsolatai a mongol hódításig¹

Cuman and the Rus before the Mongol Conquest. The paper is a part of a doctoral thesis on the history of the Cumans in medieval Hungary. The introduction of the dissertation is an outline of the history of the Cumans in South Russian and Ukrainian steppes from the middle of the 11th century to the Mongol invasion (1236–1240). The author focuses on the relationship between the Cumans and the Rus'. The paper consists of three parts. The first is a historiography, the second is a political history of the Rus'–Cuman relations, and the third is a summary of the dynastic marriages between the Cuman clans and the Rurikid princes.

Keywords: Cumans, Rus', Kiev, Perejaslav, Chernigov, Halych, Russian Primary Chronicle

1. A 11–13. századi rusz–kumán kapcsolatok historiográfiája és forráskutatása

A kumánok hosszú időt töltöttek a Kimek Kaganátusban (8–10. század),² amelynek központja az Irtis folyónál volt. De már a 10. század végén, a 11. század elején a kimekek egykori vazallusai politikai önállóságra tesznek szert, és nyugati irányban kezdenek elmozdulni. Miután új térségeket és legelőket foglaltak el, a kumánok már a 11. század közepére eljutottak a Dnyeperig. Ugyanennek a századnak a második felében pedig ezek a nomádok újabb határig jutottak el, és elfoglalták a Dnyeper és a Duna közötti sztyeppéket. A korábban itt nomadizáló besenyők és torkok (oguzok) kénytelenek voltak behódolni az újonnan érkezőknek, vagy tovább vándorolni nyugat felé. A kumánok térségben való megjelenése és terjeszkedése tükröződik a Rusz évkönyveiben, amelyek csaknem évente említést tesznek a Rusz határ menti területei elleni támadásairól. Ezekben az ó-keletiszláv forrásokban polovecnek nevezték a szomszédságukban újonnan megjelenő nomádokat. A Rusz és nomád szomszédai több évszázados kapcsolatának köszönhetően a kumán kérdés a későbbi történetírókat is foglalkoztatta.

A kumánok jelentőségének említésével már az Oroszország történetével foglalkozó 18–19. századi általános munkákban is találkozunk. V. Ny. Tatyiscsev, Ny. M. Karamzin, M. P. Pogogyin, Ny. G. Usztrjalov, B. D. Grekov, M. Ny. Tyihomirov, A. Ny. Naszonov és mások munkáikban a kumánok történetét különböző részletességgel és perspektívában vizsgálták. Tatyiscsev például az elsők között tett kísérletet a Rusz szomszédságában élő

¹ A szerző PhD-értekezésének témája a kumánok (kumánok) magyarországi története. Az itt közölt részlet a dolgozat egyik (bevezető) fejezete, amelyben a magyarországi beköltözés előtti időszak összefoglalását adja. A tanulmányt orosz nyelvből Polgár Szabolcs fordította.

² Kovács 2019, 88–89.

nomádok elnevezései eredetének, települési területüknek, hitviláguk sajátosságainak és társadalmi rendszerüknek a meghatározására.³ Minden figyelemre méltó eredménye ellenére is sajnos a szerzőnek nem sikerült teljes egészében objektívnek maradni és szabadulni saját korának látásmódjától. A 19. században a Tatyiscsev által megalapozott tendencia fejlődése a történetírásban tovább folytatódott. A kutatók többsége hagyományosan a Rusz lakossága által a nomádok ellen vívott harc keretében tekintett a rusz–kumán kapcsolatok eseményeire. Figyelemre méltó Pogogyin munkája, amelyben – eltekintve attól, hogy a kérdések többségében véleménye egyezett elődeivel – a Rusz területére vezetett kumán hadjáratok kapcsán elmarasztalta a rusz fejedelmeket, amiért saját maguk hívták őket, hogy részt vegyenek az egymás közötti harcaikban. A 19. század második felében Sz. M. Szolovjov úgy értelmezte a rusz–kumán harcokat, mint a földművelő Európa és a nomád Ázsia küzdelmét.⁴ Utóbb ezt az elgondolást V. O. Kljucsevszkij is átvette, de azt „az erdő és a sztyepp harca” kétoldalú viszonyaként bemutatva.⁵

Mindazonáltal ennek az időszaknak a leghíresebb munkájává P. V. Golubovszkij *Besenyők, torkok, polovecek a tatár hódítás előtt* című könyve vált.⁶ Az 1884-ben kiadott műben a szerző, felhasználva az akkor elérhető összes írott forrást, megírja a kumánok és a délorosz sztyepp más népeinek történetét. Golubovszkij külön a kumánoknak szentelt másik könyve, a *Polovecek Magyarországon* 1889-ben látott napvilágot.⁷ Összességében a rusz–kumán kapcsolatok problematikáját illetően Golubovszkij az elődeivel egyező felfogást képvisel. Így véleménye szerint a kumánok a jól szervezett haderejüknek köszönhetően a legnagyobb fenyegetést jelentették a Ruszra.⁸ A kumán problematika további kutatókat is foglalkoztatott, így megjelenik V. G. Ljaszkoronszkij, M. Sz. Hrusevszkij, N. Ja. Arisztoz, valamint M. D. Zatirkevics munkáiban.⁹ Utóbbi szerző nézetei eléggé egyediek voltak, mivel ő úgy tekintett a letelepült világ nomádokkal folytatott harcára, mint az ó- és középkori Nyugat és Kelet történetének „mozgató okára”.¹⁰ Ezért Zatirkevics arra a következtetésre jutott, hogy a nomádok a mongol hódítás előtti időben elősegítették az óorosz állam formálódását.¹¹ Később azonban Zatirkevics koncepciója erőteljes kritikát kapott.

A 20. század elején az oroszországi, utána pedig a szovjet történetírás határozott lépéseket tett az addig felhalmozott tudásanyag átértékelésére. Azonban ebben az időben is az új elgondolások, akárcsak korábban, tagadták úgy a kumánok, mint a többi nomád nép történelmi szerepét Oroszország történetében. Az új koncepciók főképpen arra a tézisre épültek, hogy a tényezők sokasága közül, amelyek a Rusz alakulásának útjára hatottak, a fejedelmek közötti belső harcok álltak a központi helyen. Ennek megfelelően a rusz–kumán kapcsolatokban a nomádok külső erőként léptek fel, amely csupán jelentéktelen mértékben volt képes hatni a Ruszra. Ebben az időszakban M. Ny. Pokrovszkij, V. A. Parhomenko, A. Ju. Jakubovszkij, P. I. Ljascsenko, Sz. V. Juskov, B. D. Grekov, V. V. Mavrogyin munkái

³ Татищев 1964 [1768], 73.

⁴ Мавродина 1983, 16.

⁵ Мавродина 1983, 16.

⁶ Голубовский 1884; Мавродина 1983, 20.

⁷ Голубовский 1889; Плетнева 1975, 269.

⁸ Мавродина 1983, 21.

⁹ Мавродина 1983, 25–31.

¹⁰ Мавродина 1983, 30.

¹¹ Мавродина 1983, 31.

voltak meghatározók.¹² Így például Mavrogyin az elsők között foglalkozott Sarukan, Balin, Csesujev, valamint Szugrov és más, a délorosz sztyeppen létezett településekkel, amelyek a kumán vezetők érdekszférájába tartoztak.¹³ Külön említést érdemel D. A. Raszovszkijnek a *Seminarium Kondakovianumban* közzétett tanulmányosorozata a kumánokról.¹⁴

Az 1940-es években a rusz–kumán viszony jellegéről és a nomádoknak az óoroszl államtörténetében játszott szerepéről folyó vita új fordulatot vett. Kezdték határozottabban megmutatkozni a törekvések a kumánok és a Rusz viszonyának újraértékelésére. Például V. A. Gordlevszkij Parhomenko nyomán tagadta a kumánoknak a Ruszra gyakorolt negatív hatását.¹⁵ A. I. Popov az új tendenciák ellenzőjeként lépett fel, és ragaszkodott a régebbiről ismert elgondoláshoz.

A 20. század közepétől kezdve a régészeti leletanyag szisztematikus bevonása a nomádok kutatásába fokozatosan általános jelleget öltött. A továbbiakban a tendencia tartóssá vált és elősegítette új eredmények születését a kumánok kutatásában. A kumán problematikával a régészeti bázisra támaszkodva foglalkozott Sz. A. Pletnyova, G. A. Fjodorov-Davidov, L. G. Vuics, T. A. Trofimova és mások. Szvetlana Pletnyova teljes mértékben a régészeti kutatásokban rejlő lehetőségekre támaszkodott a polovec (kumán) törzsek kutatásában. Több mint fél évszázados kutatói munkássága alatt hatalmas mennyiségű munkát írt a középkori délorosz sztyepp nomádjainak történetéről és kultúrájáról. A kumánok kiemelt helyet foglaltak el munkásságában. Például a *Polovec föld* című cikkében megvilágította a ruszok és kumánok kapcsolatainak történetét attól a pillanattól kezdve, hogy a 11. század közepén a délorosz sztyeppre költöztek, egészen addig, amíg a mongolok a 13. században elfoglalták a Rusz jelentős részét.¹⁶

A 20–21. század fordulóján a Rusz és a nomádok kapcsolatának témája tovább bővült. Je. Cs. Szkrzsinszkaja a polovec népnév eredete mellett a kumán törzsek lakóhelyének lokalizálását is kutatta.¹⁷ 2001-ben A. A. Inkov *A Rusz és a polovecek a 11. század második felétől a 13. század első harmadáig* című disszertációjában felvázolta a kumán történelem alakulását az adott korszakban.¹⁸ A rusz–kumán kapcsolatok fő szakaszai, valamint a kumánok vándorlásai P. P. Tolocsko munkáiban is megjelentek. A nyugati kutatók közül ki kell emelni O. Pritsak és P. B. Golden munkásságát. A magyar kutatók közül pedig Font Márta, Gyóni Gábor, Kovács Szilvia, Pálóczi Horváth András és Selmeczi László szenteltek önálló tanulmányt vagy könyvfejezetet a kumánok és a Rusz közötti kapcsolatoknak.¹⁹

Valamennyi fentebb említett szerző a kutatásai során nagymértékben támaszkodott az elbeszélő források gazdag bázisára. Eltekintve attól, hogy egyes kutatók időnként a régészeti leletanyag felé fordultak, mégis az alapvető információk a rusz–kumán kapcsolatokról az óoroszl évkönyvekben őrződtek meg. Ezért a 11–13. századi kumán történelem tanulmá-

¹² Мавродина 1983, 46–56.

¹³ Мавродина 1983, 56.

¹⁴ Расовский 2016.

¹⁵ Мавродина 1983, 57.

¹⁶ Плетнева 1975, 260–300.

¹⁷ Скржинская 1987.

¹⁸ Инков 2007.

¹⁹ Pritsak 1982; Golden 1992, 277–283; Фонт 2001, 20–27; Gyóni 2014, 31–50; Kovács 2014, 45–147; Pálóczi Horváth 1989, 35–42; Selmeczi 2011, 21–32, 80–86.

nyozásának kérdésében számos esetben az óorosz évkönyvek jelentik az alapot mind a mai napig.

A 11–12. század eseményeiről bőséges anyagot tartalmaz a jól ismert *Régmúlt idők elbeszélése* (PVL). Azonban bizonyos problémát okoz az a tény, hogy A. A. Sahmatov és D. Sz. Lihacsov kiadásai a szöveg későbbi variánsain alapulnak.²⁰ Sok megállapítást ért bírálat, de a helyettük adható jobb megoldások hiánya miatt továbbra is megőrizték aktualitásukat a következő kutatónemzedékek számára. A 11–12. század eseményei a Lavrentyij, Ipatyij, Novgorodi, és más évkönyvekben is feljegyzésre kerültek.

Az óorosz írott források használata néhány aspektus figyelembevételét követeli meg. Az évkönyveket gyakran lemásolták egy bizonyos idő eltelte után. Az eredeti szövegen változtathattak és szintén nem zárható ki, hogy a későbbi szerzők bővítették is a szöveget. Ilyen módon a rendszeres változtatások az eredeti szöveg romlásához vezettek. A PVL példáján lehet követni a végső szövegváltozat kialakulását a Kijevi Barlangkolostorban a 11. század 90-es éveiben létrejött Nacsalnij Szvodtól a későbbi önálló PVL megjelenéséig és az évkönyv későbbi változataiig, a változtatásokkal és kiegészítésekkel.²¹

Az óorosz évkönyvek évszámításának problémája szintén bonyolítja a forráskutatást, hozzáadva némi bizonytalanságot. Köztudott, hogy a Ruszban, mint ahogyan a pravoszláv világban az évszámítást a bizánci naptár (konstantinápolyi éra) szerint vezették. Az óorosz évkönyvek, így többek között a PVL összeállításával egy időben a konstantinápolyi éra mellett az évkönyvírók az évszámítás más variánsaira is támaszkodtak. Ennek eredményeként az alapvető óorosz évkönyvek az események datálásakor 1-2 évnyi hibalehetőséget engednek meg az újjév kezdő dátumával összefüggésben. A sok kutatásnak köszönhetően mára már megállapítható, hogy az évkönyvírók az évszámításnál az év kezdetének egyes esetekben március elsejét, más esetekben pedig szeptember elsejét vették alapul.²² Az nem világos, hogy az évkezdő variánsok közül melyiket kezdték korábban használni. Végeredményben a heves viták a tudományos körökben egy kompromisszumos alapelv létrejöttéhez vezettek. Ny. V. Sztjepanov szerint a márciusi évkezdetek fél évvel maradhattak el a szeptemberihez képest, úgy, mint ellenkezőleg is, azokat annyival múlták felül, ilyen módon „ultramárciusi” évekké válva.²³

Az óorosz évkönyvek elemzése többek között a PVL esetében is megmutatta, hogy a krónikaírók a kumánokat főleg negatívan ábrázolták.²⁴ Emiatt gyakran nevezik őket „pogányok”-nak, amivel közvetetten arra utalnak, hogy a sztyepp lakói nem a keresztény világ részei. Egyébként a kumánok hitvilágáról szóló részletes leírás nem található az óorosz évkönyvekben, kivéve Bonjak kánnak, David Igorjevics fejedelem szövetségeseének jóslását 1097-ben [valójában 1099-ben], a magyarok elleni csatát megelőzően. Itt az évkönyvírók közvetlenül utalnak a kumán kán és a farkasok kapcsolatára.²⁵ Ebből azt lehet feltételezni, hogy a hitvilági tényező szintén hatott a nomádok negatív megítélésére az évkönyvekben. Az évkönyvírók konkrétan nemcsak azt emelték ki, hogy a kumánok pogányok, hanem hogy összetettebb vallási rendszer lényegében nincs is náluk. Másrésztől Je. L. Kony-

²⁰ Шахматовъ 1916; Лихачев 1950.

²¹ Гишпиус 2008, 23. Magyarul erre lásd Font 2010.

²² Бережков 1963; Данилевский 1986, 66; Цыб 2011².

²³ Данилевский 1986, 66.

²⁴ Конявская 2015, 182.

²⁵ Конявская 2015, 182.

javszkaja utalva a Kijevi Barlangkolostor szerzeteseinek közlésére azt a gondolatot fogalmazta meg, hogy létezett még egy további tényező a Rusz lakossága és a kumánok közötti szembenállásban, azaz bizonyos mértékű türelmetlenség a kereszténységgel szemben.²⁶ Eltekintve az adott kérdés összetettségétől, a lehető legteljesebb mértékű óvatossággal kell viszonyulni az óorosz évkönyvek szerzőihez. Ismeretes, hogy az évkönyvíró szerzetesek nemcsak a krónikákban megörökített események szemtanúi voltak, de lehet, hogy közvetlen résztvevői, nemritkán személyes megtapasztalói is a kumán hadjáratok terhének. Ezért teljes joggal kételkedhetünk az objektivitásukban, amikor a nomádok cselekedeteit értékelik. Ilyen módon a középkori elbeszélő forrásokban a kumánok ábrázolása összetett és sokoldalú jelenség. Ugyanakkor az évkönyvírók által a kumánok cselekedeteiről gyakran tett értékelés főleg negatív vagy semleges tónusú. Emellett a hasonló értékelésekre hatott többek között a konfesszionális aspektus is.

2. Rusz–kumán kapcsolatok a 11–13. században

A 10. század végére egy sor kardinális politikai esemény történt, amelyek megváltoztatták a helyzetet Belső-Ázsia sztyeppéin. A besenyők keleti szomszédaik nyomására kénytelenek voltak elhagyni legelőterületüket és elsősorban nyugat felé húzódní.²⁷ Helyüket az oguzok foglalták el.²⁸ Később hasonló körülmények tették lehetővé a kumánok számára, hogy nyugat felé vonuljanak. Ily módon az említett időszakban a kumánok ellenőrizték azt a területet, amely keletről nyugatra legalább az Altaj-hegységtől az Urál folyóig, északi–déli irányban pedig Nyugat-Szibéria peremétől (az erdőöv határától kezdve északon) a Csua és Talasz folyók alsó folyásáig terjedt.²⁹

A 10–11. század fordulóján a kumánok, akik ekkor a Kimek Kaganátuson belül már ténylegesen politikai önállósággal bírtak, elkezdtek fokozatosan nyugati irányba előrenyomulni. Nagyon gyorsan feltűntek a Kijevi Rusz határainál. A kumánok nyugatra költözésének fő okát a szovjet és orosz történetírás hagyományosan új legelők megszerzésében látta.³⁰ A Kazár Kaganátus lakosságának maradványaiból a besenyők, oguzok közül kikerülő különböző etnikai komponensek csatlakozása a nomád konglomerátumhoz etnikai változásokat hozott a kumán csoportban.³¹ Sz. A. Pletnyova szerint egy-két nemzedéknyi idő alatt végbement a nomádok fizikai külsejének megváltozása.³²

A rusz–kumán kapcsolatok teljes időszakát néhány nagyobb szakaszra lehet osztani. Az oroszországi történetírásban Sz. A. Pletnyova nyomán megszilárdult az a nézet, amely a kétoldalú kapcsolatok teljes időszakát négy egymást követő periódusra osztotta.³³ Ilyen módon Pletnyovával összhangban az első szakasz a 11. század közepétől a 12. század elejéig terjedő időszakot öleli fel; a második 1120-tól 1160-ig terjed; a rusz–kumán kapcsolatok harmadik fázisa a 12. század második felének történéseit foglalja magában; végül a negyedik, befejező szakasz a 12. század vége és a 13. századot foglalja magában. Hasonló perio-

²⁶ Конявская 2015, 183.

²⁷ Ахинжанов 1989, 158.

²⁸ Ахинжанов 1989, 159.

²⁹ Ахинжанов 1989, 170; Golden 1992, 277–278; Плетнева 2003, 149.

³⁰ Плетнева 1990, 37.

³¹ Плетнева 1990, 38.

³² Плетнева 1990, 39.

³³ Плетнева 1975, 265–266.

dizációval lehet találkozni P. P. Tolocskónál is.³⁴ Minden valószínűség szerint Pletnyova tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt Tolocsko számára, amennyiben az általa javasolt időrend gyakorlatilag teljesen azonos a fentebb említettel. Más részről Kovács Szilvia véleménye szerint ez a periodizáció nem nélkülözi a fogyatékoságokat.³⁵ Pletnyova periodizációjával összehasonlítva a Kovács által javasolt változat a rusz–kumán kapcsolatokat három periódusra osztja: első (1054/1055–1132); második (1130–1160-as évek); harmadik (1160–1236).³⁶ Amiből következik, hogy ha az első két periódus kronológiai keretei teljes egészében egybeesnek, úgy Pletnyova periodizációjának harmadik és negyedik periódusa Kovács Szilviánál egy egységet képeznek.

Nyugat felé nyomulva és szélesítve a szállásterületet, a kumánok a 11. század közepén egészen közel jutottak a Kijevi Rusz területéhez. A korábban itt élő nomádok, a besenyők és a torkok az új jövevények nyomására tűntek itt fel. Végül közülük sokan kényszerültek elismerni a kumánok hatalmát vagy pedig a nyugati uralkodóknál oltalmat keresni. Összességében a kumánok rövid idő alatt jelentek meg a Kijevi Rusz délkeleti határainál. A ruszok és kumánok közötti első összecsapás 1061-ben következett be.³⁷ A nomádok hadjáratot vezettek a Perejaszlavi Fejedelemség ellen és szétverték az ellenük kivonuló Vszevolod Jaroszlavics fejedelem seregét. Az eseményt az Ipatyij-évkönyv örökítette meg: „Első ízben támadtak a polovecek haddal Rusz földje ellen.”³⁸ Mindazonáltal az első találkozás a ruszok és kumánok között valamivel korábban történt. 1055-ben Blus [Bolus] kán csapatával megközelítette a határt, ahol találkozott Vszevolod Jaroszlavics fegyveres kíséretével. A rusz sereg a nem sokkal korábbi sikeres, torkok elleni csatát követően nyilván nem volt abban az állapotban, hogy ellenálljon egy újabb nomád seregnek. Ezért Vszevolod békét kötött a kumánokkal.³⁹

Hét évvel az első támadás után a kumánok ismét benyomultak a rusz területre. 1068-ban az Alta folyónál hatalmas csata alakult ki a rusz és kumán seregek között. A rusz oldalon a druzsinájával újra jelen volt Vszevolod Jaroszlavics fejedelem testvéreivel, a kijevi Izjaszlávval és a csernyigovi Szvjatoszlávval együtt. Az egyesült rusz sereg megsemmisítő vereséget szenvedett a nomádoktól. A csata után Vszevolod és Izjaszláv Kijevbe menekültek. Kijev lakosai azt mondták a fejedelemnek: „Látod, a polovecek elárasztották földjeinket, adj nekünk fegyvert, fejedelem, és lovakat, hogy megverekedhessünk velük.”⁴⁰ De Izjaszláv ebbe nem egyezett bele. A városban hamarosan felkelés tört ki, amelynek eredményeként Izjaszláv kénytelen volt elmenekülni Lengyelországba. A kumánok további előrenyomulását az ország belseje felé Szvjatoszláv megállította, aki testvéreivel ellentétben druzsinájával visszahúzódott Csernyigovba, hogy kiegészítse seregét. Nem sokkal később Szvjatoszláv kis serege megtámadta a nagyobb létszámú nomád sereget és szétverte azt. Nyesztor, az eseményeket elbeszélve, megadta mindkét sereg létszámát, valamint az ütközet helyét és idejét is. Szvjatoszláv vezetése alatt 3000 harcos volt, a kumánok oldalán

³⁴ Толочко 2003, 92.

³⁵ Kovács 2014, 43.

³⁶ Kovács 2014, 43.

³⁷ Kovács 2014, 43.

³⁸ ПСРЛ 2, стб. 152; magyar fordítása: PVL 2015, 128.

³⁹ ПСРЛ 1, стб. 162.

⁴⁰ Лихачев 1950, 114; magyar fordítása: PVL 2015, 133.

pedig 12 000 fő. A csata november elsején a Sznov folyónál zajlott, amely Csernyigov közelében folyik.⁴¹

Rövid szünetet követően 1071-ben a kumánok ismét a Ruszra támadtak. Nyesztor szűkszavú tudósításából kiindulva úgy tűnik, hogy a nomád támadás nem volt jelentős: „a polovecek Rosztovecnél (Rastovc’ja) és Nyejatyinnél (Nejatina) harcoltak”.⁴² A PVL-ben több figyelem irányul a kumánok betörésére az 1078. év eseményei között: „Oleg és Borisz pogányokkal jöttek Rusz földje ellen: és mindketten Vszevolod ellen vonultak a polovecekkel.”⁴³ A szövegből ítélve a kumánok augusztus 25-én a kegyvesztett fejedelmekkel szövetségben Vszevolod ellen léptek fel, aki akkor Csernyigovban uralkodott. Súlyos vereséget követően Vszevolod segítséget kért testvérétől, a kijevi Izjaszlávtól. Nagy sereget gyűjtve, Vszevolod és Izjaszláv fiaikkal együtt Csernyigov ellen indultak. Miután visszafoglalták a várost, a testvérek elébe mentek Oleg és Borisz közeledő druzsinájának. Október 3-án kegyetlen küzdelemben Izjaszláv és Vszevolod serege győzött.⁴⁴ Ugyanakkor a csatában meghalt Izjaszláv és Borisz is. Olegnek kis létszámú druzsinájával sikerült elmenekülnie.

A következő évben még egy fejedelem, Roman támaszkodott a kunok segítségére és Vszevolod ellen lépett fel.⁴⁵ A kijevi fejedelemnek azonban sikerült békét kötni a nomádokkal. Visszatértek a sztyeppre és megölték Roman fejedelmet. Egy újabb Rusz elleni kumán hadjárat zajlott le az 1092. esztendőben. Az évkönyvek tudósítása szerint aszályos, rossz termést hozó év volt. A nomádok támadássorozatát indítottak Peszocseny, Perevolok és Priluk városok ellen.⁴⁶ 1096-ban a kumánok Kijev felé közeledtek és kifosztották a környékét.⁴⁷ Persze a nomádoknak a rusz városok elleni támadásai nem mindig alakultak sikeresen. Néhány hadjárat kudarcra ért véget a fejedelmi druzsina és a helyi lakosság ellenállásának köszönhetően. Ilyen volt a Zarecseszk elleni támadás 1106-ban, amely a kumánok számára vereséggel végződött.⁴⁸ A következő évben Bonjak és Sarukan kánok hadjáratot vezettek Lubno környékére, de a ruszok csapatai megtámadták őket, és visszavonultak.⁴⁹ Mindezzel együtt a kumánok nem csak a rusz fejedelemségek irányába vezettek hadjáratokat, hanem a Bizánci Birodalom határainál is. Anna Komnena közlése szerint 1091-ben a kumánok a bizánci császárral szövetségben súlyos vereséget mértek a besenyőkre.⁵⁰

Ha elemezzük a főbb eseményeket a 11. század végi rusz–kumán kapcsolatok vonatkozásában, akkor szembeűnik néhány jellemző vonás. Mindenekelőtt a támadások növekvő száma a rusz fejedelemségek teljes határzónájában. A nomádok rendszeresen indítottak hadjáratokat a rusz területekre. Ez a periódus a Rusz néhány sikeres, kumánok ellen vezetett hadjáratával ért véget. Például az 1103-ban Vlagyimir Monomah által vezetett hadjárat, amelynek résztvevői voltak Szvjatopolk, David Szvjatoszlavics, David Vszeszlavics, Msztyiszláv, Vjacseszlav Jaropolcsics, valamint Jaropolk Vlagyimirovics fejedelmek dru-

⁴¹ Лихачев 1950, 115.

⁴² Лихачев 1950, 116; magyar fordítása: PVL 2015, 136.

⁴³ Лихачев 1950, 132; magyar fordítása: PVL 2015, 150.

⁴⁴ Лихачев 1950, 133.

⁴⁵ Лихачев 1950, 135.

⁴⁶ Лихачев 1950, 141.

⁴⁷ Лихачев 1950, 151.

⁴⁸ Лихачев 1950, 186.

⁴⁹ Лихачев 1950, 186.

⁵⁰ Kovács 2014, 160–167.

zsinái (Vlagyimir Monomah szűkebb családtagjai, illetve néhány vazallusuk). Oleg csernyigovi fejedelem betegsége hivatkozva tartózkodott a részvételtől.⁵¹ A rusz fejedelmek egyesített serege, miután a seregrészek Perejaszlavnál találkoztak, megindult az ellenség felé részben szárazföldön, lóháton, részben vízen, csónakokban. Aztán a Hortyica-szigettől „négy napig mentek a mezőn és megérkeztek Szutyenhez”.⁵² A kumánok, miután észrevették a közelükbe érkező rusz sereget, tanácskozni kezdtek. Nem fogadva el Uruszoba nevű vezérük javaslatát, hogy kössenek békét a ruszokkal, elhatározták, hogy harcba bocsátkoznak. Az óorosz évkönyvek szerint a csata április 4-én következett be.⁵³ Az ütközetben a kumánok vereséget szenvedtek, aminek eredményeképpen hűsz fejedelmüket megölték, állatállományuk és egyéb vagyonuk a támadók zsákmánya lett.⁵⁴

Ezt követően a ruszok által a sztyeppre vezetett hadjáratok sora következett. Az első ezek közül 1107-ben történt. Azután 1109 decemberében Dmitr Ivorovics „sátrakat szerzett a polovecektől a Donnán”.⁵⁵ Két év múlva, 1111-ben Vlagyimir más fejedelmekkel együtt hadjáratra indult a kumánok ellen. K. V. Kudrjasov szerint az óorosz évkönyvekben gyakran szereplő Don folyónév alatt valójában a Szeverszkij Donyec értendő.⁵⁶ Ennek megfelelően a rusz sereg a Szeverszkij Donyec, a Don egyik mellékfolyója középső és alsó folyásának vidékére vonult. Az ott lévő Sarukan város és az elhunytak tiszteletére állított nagyszámú kősztlé (kamennaja baba) azt bizonyítja, hogy ez a régió a kumánok állandó lakóhelye volt a 11. század második felében. Megjegyzésre méltó, hogy a *Régmúlt idők elbeszélése* szövegében az 1111-ben történt fejedelmi tanácskozás leírásakor a szerző némi változtatással megismételte Vlagyimir Monomah szavait, amelyeket még 1103-ban mondott: [tavasszal] „mihelyt elkezde szántani a parasztember, eljő a polovec harcos, és lenyilazza őt, elveszi a lovát, és elmegy annak falujába, elviszi annak feleségét és gyermekeit és minden ingóságát”.⁵⁷ Tehát 1111 tavaszán a rusz seregek két csatában, március 24-én és 27-én szétverték a kumánokat a Szalnyica folyónál.⁵⁸ Nem kevésbé érdekes az a tény, hogy a PVL-ben leírt két város kumán vezérek fennhatósága alatt álló területen feküdt. Sarukan lakói ajándékokkal (hallal és borral) mentek a rusz sereg elé, amely Szugrov erődjét viszont ugyanakkor felégette. Az óorosz elbeszélés szövegében jól követhető a gondolat, hogy Sarukan lakosságának egy részében megvolt a kereszténység iránti tisztelet. Amikor Vlagyimir fejedelem csapataival a város felé vonult, „megparancsolta a pópáknak, hogy a szent keresztet magasztaló tropáriumokat, kondákionokat és a Szent Istenszülő kánonját énekeljék”.⁵⁹ Hasonló véleményt képviselt Kovács Szilvia a rusz fejedelmek sarukani fogadásáról szóló leírás esetében.⁶⁰ Ennek a győzelemsorozatnak a betetőzéséért Vlagyimir Monomah, aki ekkor már kijevei nagyfejedelem volt, 1116-ban fiának, Jaropolknak, valamint

⁵¹ Лихачев 1950, 183–184.

⁵² Лихачев 1950, 184; magyar fordítása: PVL 2015, 207.

⁵³ Лихачев 1950, 184.

⁵⁴ Лихачев 1950, 185; Плетнева 1975, 269.

⁵⁵ ПСРЛ 2, стб. 260; Лихачев 1950, 187; magyar fordítása: PVL 2015, 212.

⁵⁶ Кудряшов 1948, 117; Плетнева 1975, 270.

⁵⁷ Лихачев 1950, 190; magyar fordítása: PVL 2015, 206.

⁵⁸ Лихачев 1950, 192.

⁵⁹ Лихачев 1950, 191; magyar fordítása: PVL 2015, 216.

⁶⁰ Kovács 2014, 72.

Vszevolod Davidicsnak a parancsnoksága alatt sereget küldött a Donhoz, hogy foglalják el Szugrov, Sarukan és Balin városokat.⁶¹

Ilyen módon a kumánok és válaszul a ruszok által a sztyeppre indított hadjáratok példában megfigyelhetők bizonyos tendenciák. Míg a kumánok által indított támadások nagy része a korszak elején volt, úgy a végén viszont a rusz druzsinák nomádok ellen vezetett hadjáratainak száma került túlsúlyba. Egy sor kutató, többek között Pletnyova véleménye szerint ennek a törvényszerűségnek az okait a kumán társadalmon belül kell keresni, konkrétan annak gazdasági-társadalmi rendszerében, életmódjában. Több kutató, főképpen Pletnyova és V. V. Kargalov szerint a kumánok a 11. század második felében a nomád életforma „első” („táborozó”) szakaszáról a „másodikra” történő átmeneti szakaszában voltak.⁶² Ezt a periódust a nemzeti szervezeti felbomlása és új függőségi viszonyok elemeinek kialakulása kísérte. A 10. század végétől, a 11. század első felétől a kumánok vándorlásai a nomadizmus „táborozó” változatára hasonlítottak jobban. Amikor az Irtis felső folyásának vidékéről vándoroltak a délorosz sztyeppre, a bevándorlók találkoztak a helyi lakossággal, a besenyőkkel és torkokkal, akiket a kumánok leigáztak, vagy nyugat felé szorítottak. Nagy törzsszövetségek ilyen folyamatos helyváltoztatása a sztyeppen magával hozta, hogy a kumánoknál hiányoztak a rendszeresen használt nomadizálási útvonalak, valamint az állandó szezonális legelők. Ezért a ruszok a 12. század elejéig nem tudtak megtorló expedíciós hadjáratokat indítani a sztyepp belsejébe, mivel lehetetlen volt állandó lakóhelyükön találni a nomádokat. Másrészről a kumánok fokozatosan berendezkedtek a délorosz sztyeppen, és ez magával hozta a rögzült határok és az állandó téli szállások megjelenését egy és ugyanazon területen. Ennek az átállásnak közvetett ismertetőjegye volt a Rusz elleni nomád támadások jellegének megváltozása. Vagyis az új szállásterület elfoglalása után, amelyben a törzs tagjainak nagy része részt vett, a hadjáratok esetében a cél már a zsákmány megszerzése lett, amiben csupán a harcosok korlátozott csoportja vett részt. Ez a maga részéről lehetőséget nyitott a rusz fejedelmek számára. Ezért a 12. század elején a rusz haderő, főképpen Vlagyimir Monomah vezetésével rendszeresen indított hadjáratokat a sztyeppre.

Az 1120-tól 1160-ig terjedő időszak rusz–kumán kapcsolatai a rendszeres összecsapásoktól az egyes fejedelmekkel kötött alkalmi szövetségek irányában változtak. A 12. század közepére a belső politikai helyzet úgy alakult, hogy a Kijevi Rusz gyakorlatilag önálló, félig-meddig független részfejedelemségekre esett szét. A centrifugális erő, amelynek még a Jaroszlavicsok triumvirátusa alapozott meg a 11. század 60-as éveiben, egy évszázad múltán a fejedelemutódok közötti nyílt vetélkedéssé változott a trónért Kijevben és más részfejedelemségekben.⁶³ A Ljubecsben 1097-ben tartott fejedelmi gyűlés hivatalosan is megerősítette a Rusz különálló fejedelemségekre történő felosztását. A továbbiakban a független fejedelemségek száma csak növekedett. A függőségi viszonyok fejlődése a Ruszban arra ösztönözte az uralkodókat, hogy szomszédos fejedelemségeket foglaljanak el. Ezért a rusz–kumán kapcsolatok második szakaszában fokozatosan növekedett az olyan példák száma, amikor a rusz fejedelmek a kumánok katonai segítségéhez folyamodtak. Ily módon a kumánok kezdenek részt venni a fejedelemségek közötti belső harcokban a Rusz-

⁶¹ Лихачев 1950, 201.

⁶² Каргалов 2008.

⁶³ Бугров – Соколов 2018, 20.

ban. Pletnyova szerint, aki a rusz–kumán kapcsolatok ilyen irányú változását szintén negatívan értékelte, a fentebb említett egyezségek lehetőséget biztosítottak a kumánoknak korlátlanul végigrabolni a szövetséges fejedelmek ellenfeleinek földjeit.⁶⁴

A 12. század első felében a kumánok gyakorlatilag teljességgel birtokolták a délorosz sztyeppet. Települési területük fő körzetei jól azonosíthatók a kőszobrok alapján. Mint korábban már szó volt róla, a szobrok az első időszakban túlnyomórészt a Donyec menti sztyepeken koncentráálódtak. A következő periódushoz köthető szobrok megtalálhatók a Dnyeper-, Azov-vidéken és a Kaukázus előtti területen.⁶⁵ A Dnyeper-vidéken nomadizált Bonjak törzsszövetsége, a Kaukázus északi előterében pedig Otrók kán kumánjai, akik a ruszok 1111-ben és 1116-ban vezetett hadjárata után költöztek ide.⁶⁶ A 12. század közepe táján az Ipatyij-évkönyv úgy határozza meg a kumánok szállásterületét, hogy övék az összes föld, ami a Volga és a Dnyeper között van.⁶⁷ Így ebben az időszakban a kumán törzsek nomadizálási területének keleti–nyugati kiterjedése a Volga és az Ingulec közé, északi–déli kiterjedése a Szula és Orel folyóktól a Krím félsziget síkságáig terjedő rész közé lokalizálható.⁶⁸

Az említett időszakban a kumánok tömegei különálló törzsi egységekbe szerveződtek. Eltekintve attól, hogy még mindig a Rusz határainak közelében laktak, a kumánok néhány ritka kivétellel nem jelentettek nagy fenyegetést a rusz fejedelemségekre.⁶⁹ Éppen ellenkezőleg, a szövetségeknek és a dinasztikus házasságoknak köszönhetően sok kisebb törzsfő szoros kapcsolatokat tartott fenn a rusz fejedelmekkel. Például az évkönyvekben említettek néhány „baráti” kánt a kunok közül: Ajepa, Baskord, Tjuprak és Kamosz Oszolukovics, Akaszpid.⁷⁰

Ugyancsak az óorosz évkönyvekben írnak a kumán törzsek részvételéről rivális fejedelmek egymás közötti hadjárataiban. Jaropolk Vlagyimirovics és Vszevolod Olgovics szembenállásában a kumánok az utóbbit támogatták. 1136 decemberének végén a szövetségesek átkeltek a Dnyeperen és elkezdték pusztítani a kijevi földet. Jaropolk fejedelemnek nagy nehézségek árán sikerült békét kötni a támadókkal. 1138-ban Vszevolod Olgovics hadjáratot indított a kijevi fejedelem ellen.⁷¹ Vszevolod oldalán a hagyományt követve ott voltak a kumánok. Ami Jaropolkot illeti, az ő koalíciójában a kijevi druzsina mellett voltak Perejaszlavból, Rosztovból, Polockból, Szmolenszkból, Halicsból érkezettek, valamint egy magyar csapat, amelyet II. Béla király küldött.

Jól ismert Jurij Dolgorukij szövetsége a kumán Tokszobics és Otperljujev törzsszel.⁷² Jurij Dolgorukij a kijevi trón megszerzésére irányuló törekvéseiben nemritkán harcolt kumán szövetségben. Például 1152-ben a Jurij Dolgorukij oldalán beavatkozó nomádok elpusztították Csernyigov környékét, később pedig Perejaszlav közelében harcoltak. Jurij Dolgoru-

⁶⁴ Плетнева 1975, 275.

⁶⁵ Плетнева 1975, 275.

⁶⁶ Плетнева 1975, 275.

⁶⁷ Плетнева 1975, 275.

⁶⁸ Плетнева 1975, 275; Pritsak 1982, 342–368.

⁶⁹ Golden 1992, 281.

⁷⁰ Плетнева 1975, 277.

⁷¹ Каргалов 2008, 81–82.

⁷² Плетнева 1975, 277.

kij halála után, 1157-ben a társuralkodóvá fogadott Izjaszláv fejedelem kezdett uralkodni Kijevben.

A rusz–kumán kapcsolatok második szakaszának értékelésekor érdemes kiindulni a 12. század közepén a Ruszban kialakult politikai helyzetből. Ekkorra a Rusz már véglegesen átalakult az egymással vetélkedő Rurikidák konfrontációjának színterévé. Ez a háborúskodás, melybe a Rurikidák süllyedtek, lehetőséget adott a kumánoknak a visszatérésre Vlagyimir Monomah 12. század eleji hadjáratai után. A sztyeppen ismét nagyobb törzsi konföderációk alakultak ki. Az egyik ilyen a nagyok közül Koncsak kán törzsszövetsége volt. Ugyanakkor a nomád társadalomban történő átalakulás és a feltehetően egymással vetélkedő kánok között a hatalomért folyó kíméletlen harc szemmel láthatóan csökkentette a sztyeppnek a Ruszra nehezedő nyomását.

A rusz–kumán kapcsolatok harmadik szakasza különbözött az előzőktől azáltal, hogy még szorosabbra fűződött a viszony a két fél között. A kapcsolatok különböző formákat öltöttek, beleértve a közös hadjáratokat, dinasztikus házasságokat, sőt a portyákat is. Az évkönyvek elemzéséből nyilvánvaló, hogy a rusz részfejedelmek szívesen léptek szövetségre a nomádokkal. Egyébként, eltekintve a kölcsönös esküktől és dinasztikus házasságoktól, a megegyezések a ruszok és kumánok között általában rövid ideig tartottak, és nem ritkán idő előtt véget értek.

Példaként fel lehet hozni azokat az eseményeket, amelyek 1170-ben történtek Gleb fejedelem kijevi uralkodásának idején. Különös, de Gleb Jurjevics perejaszlavi (1155–1169) és kijevi (1169–1170) fejedelem Jurij Dolgorukij fia volt és anyai ágon a kumán Ajepa kán unokája. 1170-ben a kumánok két nagy csapata állt Perejaszlnánál, valamint a Dnyeper jobb partján, nem messze Korszunytól azzal a szándékkal, hogy békét kössenek Glebvel. Gleb kijevi fejedelem Perejaszlvba sietett fiához, hogy segítsen neki a kumánokkal tárgyalni. Ezzel egy időben a kumánok másik csoportjához üzenetet küldött biztosítva őket a békekötésről. Miután megtudták, hogy Gleb elment Perejaszlvba, a korszunyi kumánok Kijev irányába nyomultak, útközben pusztítva a falvakat. Azonban a nomádokat megállította és szétverte Mihail [Mihalko] Jurjevics torcseszki fejedelem druzsinája.⁷³

Ezzel együtt a hagyományos összecsapások a rusz druzsinák és a kumánok között tovább folytatódtak. 1168-ban egy nagyobb egyesített rusz sereg támadást intézett a kumánok fontos körzetei ellen. Ennek oka az volt, hogy a ruszok meg szerették volna szerezni az ellenőrzést a dél-orosz sztyeppen átvezető kereskedelmi utak felett. Kezdetben a fejedelmi druzsinák leereszkedtek a Dnyeper mentén, azután elfoglalva az itt lévő településeket, kelet felé vonultak. Az Orel folyó környékén a rusz csapatok ismét vereséget mértek a kumánokra. A győzelem után a sereg tovább nyomult a sztyepp belső része felé az Oszkol folyó irányába. Ennek a környéknek a kumánjai szintén vereséget szenvedtek. Nagy részük fogságba esett, csupán néhányan menekültek át a folyó túlsó partjára.⁷⁴ Nem kevésbé volt katasztrofális a kumánok szempontjából a ruszok 1183-ban indított hadjárata a sztyeppre. Július 30-án az Orel folyónál vívott csatában a ruszok kilenc fejedelme csapott össze legalább mintegy tíz kumán fejedellemmel. A kumánokat szétverték, több kán fogságba esett. Később egy részüket kivégezték. Ennek a nagy győzelemnek a híre visszatükröződik az

⁷³ ПСРЛ 1, стб. 357–358.

⁷⁴ ПСРЛ 2, стб. 538–540.

„Ének Igor hadáról” című irodalmi emlékben.⁷⁵ Néhány évvel később, 1187 telén Szvjatoszláv és Rurik vezettek hadjáratot a kumánok téli szállásaihoz. Ebben az időben azonban nem minden rusz hadjárat volt sikeres. Az évkönyvek beszámolnak két sikertelen vállalkozásról a Donyec vidékén 1185-ben és 1191-ben. Összességében, mint Pletnyova megjegyzi, a ruszok támadásaitól főleg a Dnyeper-vidékén lakó kumánok szenvedtek.⁷⁶ Ugyanebben az időben a doni kumánok viszonylagos nyugalomban éltek.

A 12. század végére és a 13. század elejére a korábbi periódusokra jellemző két fél közötti összecsapások helyére szövetségek és közös hadjáratok léptek. A 13. század elejére magában a Kijevi Ruszban is megváltozott a politikai helyzet. A részfejedelmek kis összetűzései valóságos „polgárháborúvá” terebélyesedtek. A harcok fő színtere a Halics-Volhíniai Fejedelemségben volt. Roman Msztyiszlavicsnak a lengyelországi Zawichost városánál 1205-ben bekövetkezett halála előidézte a vetélkedés újabb fellobbanását a halicsi „örökséget” folyó küzdelemben. A fejedelemség több rusz fejedelem számára vita tárgya volt, akik céljaik elérésére koalícióra léptek más rusz fejedelmekkel, de a sztyepp lakóival is. A Rusz déli részén Rurik Rosztyiszlavics alakított ki szövetséget a Dnyeper menti és csernyigovi fejedelmekkel, valamint önálló kumán törzsekkel. Ennek megerősítésére idézzük a Halics-Volhíniai Évkönyv híradását: „Összegyűltek Ruriknak a polovecek és a ruszok sokan és Galicsba jöttek...”⁷⁷ Emellett az évkönyvből van ismeretünk a hadjáratban résztvevő legalább két kumán vezetőről – Kotjanról [Kötöny]⁷⁸ és Szomogurról. 1219–1220 folyamán a polovecek az „elűzött” Msztyiszláv Msztyiszlavics fejedelemnek is segítettek a Volhíniáért és Halicsért folytatott harcban.⁷⁹

A korszak végén a mongol fenyegetés megjelenésével kardinálisan megváltozott a politikai helyzet a sztyeppen. A kumánok és mongolok első összecsapására 1222-ben került sor, amikor az önálló kumán törzsek összeütkezésbe kerültek a mongolok előőrseivel. Pletnyova feltételezése szerint a mongol seregek útját keresztező kumánokat Jurij Koncsakovics vezette.⁸⁰ Figyelemre méltó, hogy az óorosz évkönyvek őt tartották a legnagyobb tekintélynek a kumán vezetők közül.

Azt követően, hogy a kumánok nem voltak képesek ellenállni a mongoloknak, vezetőik közül egyesek, akik életben maradtak, a Ruszhoz fordultak segítségért. Ezt a fordulatot elősegítette az a körülmény, hogy az önálló nomád vezetők rokonai kapcsolatban álltak a Rusz déli részének fejedelmeivel. A források szerint Kotjan kán azzal fordult a rusz fejedelmekhez vejein, az Elűzött Msztyiszlávon keresztül, hogy: [a mongolok] „ma elvették a mi földünket, holnap pedig a tiéteket, idejönnek, és elveszik”.⁸¹ Msztyiszláv kezdeményezésére Kijevben tanácskozást hívtak össze a rusz fejedelmek részvételével, amelyen eldöntötték, hogy a kumánokkal közösen szállnak szembe a mongolokkal.

A rusz seregek elindultak a hadjáratra, s megállták a Dnyeper jobb partján, ahol csatlakoztak hozzájuk kumánok. Ily módon a rusz–kumán koalíció megállt, hogy bevárja a mongolokat. A mongol hadvezérek kísérletet tettek arra, hogy tárgyalással szétválasszák ellen-

⁷⁵ Плетнева 1975, 290.

⁷⁶ Плетнева 1975, 291.

⁷⁷ ПСРЛ 2, стб. 717; Головки 2016, 264.

⁷⁸ Кötönyre lásd Polgár 1999; Головки 2007; Пилипчук 2014.

⁷⁹ Головки 2016, 264.

⁸⁰ Плетнева 1975, 298.

⁸¹ НПЛ 1950, 62; 1. link: Брагин 2018.

felüket, ami azonban nem járt sikerrel. A halicsi druzsinák megérkezése után az egyesült sereg átkelt a Dnyeperen. A másik parton találkoztak a mongol előőrssel, amelyet gyorsan leküzdöttek. Fellelkesülve az ellenség első csapata felett aratott könnyű győzelemtől, a rusz fejedelmek benyomultak a sztyepp belsejébe. Ez a döntés fatális tévedésnek bizonyult a rusz–kumán haderő számára.

A rusz–kumán sereg vereségének egyik oka a koordináció hiánya volt a három fejedelmi druzsina között. A kijevi fejedelem ellenezte az átkelést a Dnyeperen, de végül engedett a halicsi Msztyiszlávnak. Ő a sztyeppre történő vonulás tekintetében is az óvatosság mellett volt, de végül mindenki a halicsi fejedelmet követte. Ugyanakkor a Kalka folyó melletti csata előtt Msztyiszláv nem akart együttműködni más fejedelmekkel. A kijevi fejedelem druzsinái megerősített táborot építettek, és nem erőltették a folyónál a harcot. A fő összecsapásra 1223. május 31-én került sor.⁸²

A mongol vezér, Szübötej az első támadást Vaszilko Gavrilovics és Danyil Romanovics széthúzódo csapataira irányította. A mongol fő erők harcba bocsátkozását követően pedig a szövetségesek egy része visszavonult, amivel megbontotta a csernyigovi Msztyiszláv hadrendjét. A kijevi fejedelem ekkor a túlsó partról figyelte a küzdelmet, nem nyújtva segítséget szövetségeseinek. Ezalatt a mongol csapatok a szövetségesek fő erőinek szétverése után átkeltek a folyó túlsó partjára és ostrom alá vették Msztyiszláv Romanovics táborát. Három napig tartó védekezés után a kijeviek hitelt adva a megígért szabad elvonulásnak, megadták magukat az ellenségnek. A mongolok azonban ígéretüket nem tartották be, megölték a tábor védőit. Így a szövetségesek megsemmisítő vereséget szenvedtek a mongoloktól. Csúpan néhányuknak sikerült elkerülni a halált, miután csónakokon elmenekültek.⁸³

A Kalka menti vereség elősegítette a Rusz déli fejedelemségeinek gyengülését. Paradox helyzet alakult ki: több fejedelem és a környezetükbe tartozó ember halála a belső harcok erősödését segítette elő, mivel a politikai erők korábbi egyensúlya és a térség viszonylagos stabilitása megszűnt. Ez Msztyiszláv Msztyiszlavics fejedelem pozícióját érintette különösen a halicsi földön. Többek között Msztyiszláv fejedelem többé nem tudott teljes mértékben számítani apósa, Kotjan támogatására, aki előzőleg már veszteségeket szenvedett a mongoloktól.

Azonban a kumán vezérek folytatták a rövid időre kötött szövetségek gyakorlatát a rusz fejedelmekkel. Például 1228-ban a nomádok Vlagyimir Rurikovics kijevi fejedelmet támogatták, aki a csernyigovi Mihail Vszevolodovicsal hadjáratot szervezett Danyil Romanovics ellen. Kotjan azonban átállt Danyil oldalára, és otthagya a kijevi fejedelmet.⁸⁴ Két év múlva a kumánok ismét Danyil fejedelmet támogatták a Halicsért folyó harcban.⁸⁵ A Halics-Volhíniai Évkönyv szerint Danyil seregében Kotjan csapata is ott volt. A helyzet megismétlődött 1233-ban, de a kumánokon kívül Danyil seregében ott volt a kijevi Vlagyimir fejedelem is.⁸⁶

⁸² Головки 2016a, 46–58. A Kalka menti csatára magyar nyelven lásd Font 2018; Kovács 2014a; Szmukó 2019. Ez utóbbi a bő áttekintés után a csatára vonatkozó latin nyelvű forrásokat, illetve azok fordítását is tartalmazza.

⁸³ 1. link: Брагин 2018.

⁸⁴ ПСРЛ 2, стб. 753.

⁸⁵ ПСРЛ 2, стб. 761.

⁸⁶ ПСРЛ 2, 770.

A kijevi Vlagyimir Rurikovics fejedelem hamarosan háborút indított Mihail Vszevolodovics csernyigovi fejedelem ellen, akit támogatott Izjaszlav Msztiszlavics szmolenszki fejedelem. Hozzájuk kumánok is csatlakoztak. A hadjárat első fele sikeres volt Vlagyimir és Danyil szövetsége számára. Ugyanakkor 1235 májusában a csernyigovi és szmolenszki druzsinák a nomád lovasság közreműködésével legyőzték a szövetségeket. Vlagyimir fejedelem fogságba esett, Danyil pedig Magyarországra menekült, annak reményében, hogy elnyeri IV. Béla király támogatását.⁸⁷

A Rusz és a délorosz sztyeppen élő kumánok további sorsa 1235-ban pecsételődött meg, amikor a kuriltájon a mongol vezető elit döntött az Európa felé irányuló nyugati hadjárat megkezdéséről.⁸⁸ A támadás Dzsingisz kán unokája, Batu fővezérsége alatt folyt. 1235–1236 folyamán az egyesült hadsereg készülődött a támadásra. A baskír törzsek leigázása lehetővé tette, hogy az erőket a velük nyugat felé szomszédos országok ellen vonják össze. A hadjárat 1236-ban kezdődött, amely teljes sikert hozott. Már ennek az évnek az őszén Batu serege elfoglalta Volgai Bulgáriát. 1237 végére szétverték a kumánokat és alánokat. Ezután a mongolok leigázták a moksák, mordvinok és burtaszok földjeit. Ily módon, előkészítve a terepet a Rusz határainál, a mongol sereg elkezdte az előkészületet a Rusz északkeleti része elleni hadjáratra. A seregek, amelyek korábban egymástól távol eső területeken harcoltak, Voronyezsnél koncentrálták, és ugyanoda irányították azokat a csapatokat is, amelyek korábban a kumánokkal és alánokkal harcoltak.

A mongol seregek a Rusz elleni hadjáratot a rjazanyi és szuzdáli föld, valamint részben a Csernyigovi Fejedelemség elpusztításával kezdték. Ezenkívül csapást mértek a Novgorodi Fejedelemség déli, határ menti részére is. 1237 decemberének végén Batu csapatai bevették Rjazant és elfoglalták a szuzdáli földet. 1238 tavaszán a mongolok délnek fordultak a kumánok és az Észak-Kaukázus népei ellen. Az év végén a mongolok megtámadták Szudak városát a Krímben, valamint a Dnyepertől nyugatra lakó kumánokat. Ugyanebben az évben kirabolták Vlagyimirt, Kolomnát és Moszkvát.⁸⁹ Visszaúton a mongol seregek elpusztították a Csernyigovi Fejedelemség keleti részét. A következő években a rusz fejedelemségek többségét elfoglalták. 1241 januárjában és februárjában utolsóként a halicsi föld is elesett.

Nem sokkal a rusz fejedelemségek eleste előtt Kotjan kán népének egy részével a Magyar Királyság határához menekült. IV. Béla király szövetséget kötött Kotjannal, és megengedte neki, hogy bevonuljon a Kárpát-medencébe azzal a feltétellel, ha megkeresztelkedik. A kumánok 1239-ben érkeztek meg Magyarországra.⁹⁰ A magyar király azt tervezte, hogy a kumán menekülteket felhasználja a mongolok elleni harcban. Azonban 1241-ben Kotjant megölték, és emberei félve az üldöztetéstől, Bulgária területére mentek.

A ruszok veresége után a mongolok számára az európai országok felé nyitva állt az út. Már 1241 tavaszán a mongol erők megosztva benyomultak Magyarországra és Lengyelországba. Egy mongol sereg Orda vezetésével Lengyelország irányába indult. Ugyanekkor a fő erők Batu parancsnoksága alatt átkeltek a Kárpátokon, egy harmadik csoport Kadan kán irányításával Erdélybe nyomult be. A magyar seregek nem tudtak ellenállni a korszak legjobb hadseregének. Azonban 1241 végén híre jött, hogy Ögödej nagykán meghalt, és 1242-ben a mongolok elhagyták a Magyar Királyság területét.

⁸⁷ Головки 2016, 267–268.

⁸⁸ A mongolok nagy nyugati hadjáratára magyarul lásd Zimonyi 2012.

⁸⁹ Синор 1999, 366.

⁹⁰ Ковач – Зимони 2018, 158.

A tatárjárás befejeződése után, amely hatalmas veszteségeket okozott az országnak, IV. Béla ismét az országba hívta a kumánokat. Hogy megerősítsék a kapcsolatokat, dinasztikus házasságot kötöttek. A király fia, István herceg feleségül vette Erzsébetet, aki Szejhán kun fejedelem lánya volt. A kumán vezérek esküt tettek a magyar királynak. A mongolok eltávozása után Magyarország több régiója, a Duna, Tisza, Körös, Maros és Temes folyók vidékei pusztává váltak, ezért IV. Béla ezekre a területekre telepítette le a kumánokat.

3. Dinasztikus házasságok a Kijevi Rusz és a kumánok elitjei közötti kapcsolatokban

A ruszok és kumánok közötti dinasztikus házassági szövetségek két ellentétes tendencia összekapcsolódásának példáját jelenítik meg a rusz–kumán kapcsolatokban. Hasonló dichotómia először igen világosan megjelent a nomádok maximális kirekesztésében, az óorosz krónikások által emlegetett „pogány” rablók kontextusban, azaz hogy rendszeres támadásokat hajtottak végre a Rusz ellen. Másik oldalról a részfejedelmek körében jól érzékelhető volt az a törekvés, hogy kitapasztalják, vagy inkább semlegesítsék a „nomád jelenséget”, hogy utána saját céljaikra használják őket.

Nem meglepő, hogy az ilyen motivációk a Rusz számára idegen nomád kultúrához történő közeledésre indították a rusz fejedelmeket a nemzeti társadalomszervezetre nagymértékben jellemző közvetítő eszköz, a házasságkötések által. Ugyanakkor figyelemre méltó az a gyorsaság, amivel a rusz–kumán kapcsolatok résztvevői a házassági kapcsolatokhoz eljutottak. A kumánok a 11. század második felében jelentek meg a délorosz sztyepekben. Egy nemzedéknyi idő múlva pedig már a korábban a nomádok ellen harcoló fejedelmek fiai szívesen vették feleségül kumán kánok lányait. Ez a gyakorlat folytatódott egészen a Rusz mongolok általi elfoglalásáig, a 13. század 40-es, 50-es éveig. Az évkönyvek feljegyzései alapján összesen 10–11 rusz–kumán házassági szövetséget kötöttek.⁹¹

Feltehető, hogy a legelső ilyen házasság az volt, amikor Vszevolod Jaroszlavics (perjaszlavi fejedelem, majd kijevi nagyfejedelem) feleségül vette Anna kumán hercegnőt. Je. Filipovszkij és M. F. Berlinszkij megállapítása szerint az esküvő 1068-ban volt. Azonban Vszevolod Jaroszlavics házasságáról elsőként V. N. Tatyiscsev írt. Közvetlen vagy közvetett évkönyvi adat hiánya miatt egyes történészek ezért kétségbe vonják a házasságkötés valószínűségét.⁹²

Mindazonáltal az első bizonyítható házasság Oleg Szvjatoszlavics fejedelem és Oszuluk kán lánya között történt. Erről a dinasztikus házasságról azonban csak az 1146. év eseményei között történik említés, amikor Szvjatoszláv Olgovics szövetségeseinek sorában az évkönyvírok megemlégették nagybácsijait, a kumán Kamoszt és Tyjunrakot (Tyjunrako), Oszuluk fiait.⁹³ Ez közvetetten tájékoztat az Oleg fejedelem és Oszuluk kán lánya közötti matrimoniális szövetség megkötéséről.

A dinasztikus házasságok másik példája, amelyet az óorosz évkönyvekben rögzítettek 1094-ben, amikor Szvjatopolk Izjaszlavics fejedelem feleségül vette Tugorkánnak, a kumán törzsszövetség egyik vezetőjének lányát.⁹⁴ A forrásokban a fejedelem feleségét csak Jelena néven említik, amelyet minden valószínűség szerint megkeresztelésekor kapott. Az akkori

⁹¹ A kunok letelepült szomszédaival való házassági kapcsolataikra lásd Гуркин 1999; Kovács 2009; Литвина – Успенский 2013.

⁹² Селезнёв 2019, 227.

⁹³ ПСРЛ 1, стб. 329–335.

⁹⁴ Селезнёв 2019, 229.

hagyomány szerint a dinasztikus házasság egyúttal békeszerződés is volt a két nép között. Mindazonáltal a megállapodást két év múlva megszüntették, amikor Tugorkán újra a Ruszra támadt és elesett a veje seregével vívott csatában. 1107 végén a rusz fejedelmek és kumán kánok közötti tárgyalások ismét házasságkötési szerződésekkel értek véget. A perejaszlavi fejedelem, Vlagyimir Monomah és a csernyigovi fejedelem, Oleg Szvjatoszlavics fiait összeházasították Ajepa kán lányaival.⁹⁵ 1117-ben Vlagyimir Monomah egy másik fia, Andrej szintén kumán lányt vett feleségül.⁹⁶

1163-ban Rosztyiszláv Msztyiszlavics fejedelem politikai gesztusként a nomádokkal történő békekötéskor támogatta fiának, Rurik Rosztyiszlavicsnak és feltehetően Beluk kumán kán lányának házasságát.⁹⁷ Az első házasságában Rurik Rosztyiszlavics körülbelül hét évet töltött, és ezt követően feleségül vette Annát, a turovi Jurij Jaroszlavics fejedelem lányát. Azonkívül különböző években a következő fejedelmek házasságai követték egymást: Vlagyimir Igorjevics, Jaroszláv Vszevolodovics, Msztyiszláv Msztyiszlavics, a „száműzött”.⁹⁸

Ilyen módon a kumán és rusz arisztokrácia házassági kapcsolatainak jellege világosan mutat egy sor tendenciát. Az óorosz források elemzése megmutatta, hogy a kumánok egyértelműen előnyösebb helyzetben voltak, mint az őket megelőző besenyők és torkok. A kun előkelők magas státusza lehetővé tette a rusz fejedelmeknek, hogy viszonylag könnyen jussanak el dinasztikus házasság megkötéséig. A nomádok státuszát közvetetten megerősítik a rusz források, amelyekben az évkönyvírók feljegyezték a kun vezérek neveit és fejedelmi titulusukat, együtt a rusz fejedelmekkel. A két elit együttműködése a dinasztikus házasságokon keresztül mindkét oldalon politikai előnyöket ígért. Utóbbit a rusz fejedelmek a 12. század második felétől mindenütt kihasználták, a maguk oldalára állítva a nomádokat a más részfejedelmekkel vívott ruszbeli harcokban.

Másrészről az ismert házassággal megpecsételt szövetségek többsége egyoldalú modellként jellemezhető. Az esetek többségében a kumán törzsfők hozzáadták lányaikat rusz fejedelmekhez. Szimmetrikus dinasztikus házasságok nem voltak jellemzők a rusz–kumán kapcsolatokban. Ebben a szabályszerűségben csupán egy kivétel mutatkozik, amikor Vlagyimir Davidovics kán özvegye a sztyeppre menekült, és hozzáment feleségül a kumán Baskordhoz.⁹⁹ A kutatók véleménye szerint a házasságok egyoldalúságára hatást gyakorolhatott a vallási tényező. A középkori társadalom szabályrendszere szerint a menyasszonynak a vőlegény vallási közösségébe kellett tartoznia, mert szembe került volna a keresztény kánonnal. Ugyanakkor a fejedelmek, feleségül véve kumán hercegnőket, a saját vallásukra térítették őket.¹⁰⁰ Lehet, hogy ezt a tényt közvetetten megerősítik az óorosz évkönyvek: a nomád vezérek nevének részletes feljegyzése mellett a kumán származású rusz hercegnőről szóló információk meglehetősen ritkák. Az évkönyvekben csak olyan nevek vannak, amelyeket kereszteléskor kaptak.

⁹⁵ Лихачев 1950, 187; magyar fordítása: PVL 2015, 211.

⁹⁶ Лихачев 1950, 202; magyar fordítása: PVL 2015, 228.

⁹⁷ Селезнёв 2019, 231.

⁹⁸ Селезнёв 2019, 234–237.

⁹⁹ Литвина – Успенский 2013, 22.

¹⁰⁰ Селезнёв 2019, 237; Kovács 2009.

Bibliográfia

Források

- PVL 2015 = *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. Ford.: Ferincz I. Jegyzeteket és a tanulmányokat írta: Balogh L. – Ferincz I. – Font M. – Kovács Sz. – Polgár Sz. – Zimonyi I. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 30.) Budapest.
- НПЛ 1950 = *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*. Москва–Ленинград.
- Лихачев 1950 = *Повесть временных лет. 1. Текст и перевод*. Пер.: Лихачев, Д. С. – Романов, Б. А. Ред.: Адрианова-Перетц, В. П. Москва – Ленинград.
- ПСРЛ 1. = *Лаврентьевская летопись*. Полное собрание русских летописей. Т. 1. Ленинград, 1926–1928.
- ПСРЛ 2. = *Ипатьевская летопись*. Полное собрание русских летописей. Т. 2. Санкт-Петербург 1908.
- Шахматов 2016 = Шахматов, А.А.: *Повесть временных лет. Т. 1. Вводная часть. Текст. Примечания*. Петроград.

Szakirodalom

- Font 2010 = Font M.: A *Povest' vremennykh let* szerkezete és hitelessége. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. Font M. – Fedeles T. – Kiss G. Pécs, 307–325.
- Font 2018 = Font M.: A Kalka menti csata (1223). In: Uő.: *Dinasztikus érdekek nyomában. Árpádok, Piastok, Rurikok az európai politikában*. Pécs, 121–143.
- Golden 1992 = Golden, P. B.: *An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden.
- Gyóni 2014 = Gyóni G.: Rusz és a polovecek. *Eleink. Magyar Őstörténet* 13/4: 31–50.
- Kovács 2009 = Kovács, Sz.: Dynastic Relations between Cumans and Neighbouring States. In: *Proceedings of the Ninth Conference of the European Society for Central Asian Studies*. Ed. by Gacek, T. – Pstrusińska, J. Cambridge, 200–210.
- Kovács 2014 = Kovács Sz.: *A kunok története a mongol hódításig*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 29.) Budapest.
- Kovács 2014a = Kovács Sz.: A Kalka menti csata (1223) és a kunok. In: „*Carmen Miserabile*”. *A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Rosta Sz. – Székely V. Gy. Kecskemét, 413–420.
- Kovács 2019 = Kovács, Sz.: Kimeks. In: *Encyclopaedia of Islam THREE*. Ed. by Fleet, K. – Krämer, G. – Matringe, D. – Nawas, J. – Rowson, E. Leiden, 88–89.
- Pálóczi Horváth 1989 = Pálóczi Horváth A.: *Besenyők, kunok, jászok*. Budapest.
- Polgár 1999 = Polgár Sz.: Kötöny, kun fejedelem. In: *Tanulmányok a középkori magyar történelemről, Az I. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 1999. július 2.) előadásai*. Szerk. Homonnai S. – Piti F. – Tóth I. Szeged, 91–102.
- Pritsak 1982 = Pritsak, O.: The Polovtsians and Rus'. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2: 321–380.
- Selmecezi 2011 = Selmecezi L.: *Kötöny népe Magyarországon*. Karcag.

- Sinor 1999 = Sinor, D.: The Mongols in the West. *Journal of Asian History* 33: 1–44.
- Szmutkó 2019 = Szmutkó S.: *Nyugati források a kalkai csatáról (1223)*. Szeged.
- Zimonyi 2012 = Zimonyi I: A mongolok nyugati hadjáratai. In: *Uő: Középkori nomádok – korai magyarok*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 27.) Budapest, 167–189.
- Ахинжанов 1989 = Ахинжанов, С. М.: *Кыпчаки в истории средневекового Казахстана*. Алма-Ата.
- Бережков 1963 = Бережков, Н. Г.: *Хронология русского летописания*. Москва.
- Бугров – Соколов 2018 = Бугров, К. Д. – Соколов, С. В.: *История России: краткий курс. Учебно-методическое пособие*. Екатеринбург.
- Гиппиус 2008 = Гиппиус, А. А.: К проблеме редакции Повести Временных лет. II. *Славяноведение* 2: 3–24.
- Головко 2007 = Головко, О. В.: Половецкий хан Котян Сутоевич у політичному житті Центрально-Східної Європи першої половини 13 ст. *Хазарський альманах* 6: 78–87.
- Головко 2016 = Головко, А. Б.: Половецкий фактор в политической жизни Юго-Западной Руси (вторая половина XII – первая половина XIII в.). *Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях* 5: 260–272.
- Головко 2016а = Головко, А. Б.: Рейд туменов Джебе и Субедея в Восточную Европу (1222–1223 гг.) в процессе формирования Монгольской империи и Рах Mongolica. *Вестник Удмуртского университета*. 26/1: 46–58.
- Голубовский 1884 = Голубовский, П. В.: *Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южно-русских степей IX–XIII вв.* Киев.
- Голубовский 1889 = Голубовский, П. В.: *Половцы в Венгрии. Исторический очерк*. Киев.
- Гуркин 1999 = Гуркин, С.В.: К вопросу о русско-половецких матримониальных связях (окончание). *Донская археология* 3–4: 40–50.
- Данилевский 1986 = Данилевский, И. Н.: Нерешенные вопросы хронологии русского летописания. *Вспомогательные исторические дисциплины* 15: 62–71.
- Инков 2007 = Инков, А. А.: *Древняя Русь и кочевники южнорусских степей в 10–13 веках: Русь и половцы*. Москва.
- Каргалов 2008 = Каргалов, В. В.: *Русь и кочевники*. Москва.
- Ковач – Зимони 2018 = Ковач, С. – Зимони, И.: Кочевники и венгры в 10–14 вв. In: *Труды Института востоковедения РАН. Вып. 7: Тюркские кочевники в Азии и Европе. Цивилизационные аспекты истории и культуры*. Отв. ред. и сост. Васильев, Д. Д. – Дробышев, Ю. И. – Зимонь, И. Москва, 146–169.
- Конявская 2015 = Конявская, Е. Л.: Половцы в ранних летописях: оценки и интерпретации летописцев. *Slověne. International Journal of “Slavic Studies”* 1: 181–190.
- Кудряшов 1948 = Кудряшов, К. В.: *Половецкая степь*. Москва.
- Литвина – Успенский 2013 = Литвина, А. Ф. – Успенский, Ф. Б.: *Русские имена половецких князей. Междинастические контакты сквозь призму антропониимики*. Москва.
- Мавродина 1983 = Мавродина, Р. М.: *Киевская Русь и кочевники (печенеги, торки, половцы)*. *Историографический очерк*. Ленинград.

- Пилипчук 2014 = Пилипчук, Я. В.: Половецкий хан Котян и его род. In: *Ұлы Даланын тарихы: түріктер мән монғолдар*. Ред.: Артыкбаев, Ж. и др. Астана, 62–66.
- Плетнева 1975 = Плетнева, С.А.: Половецкая земля. In: *Древнерусские княжества X–XIII вв.* Отв. ред. Бескровный, Л. Г. Москва, 260–300.
- Плетнева 1990 = Плетнева, С. А.: *Половцы*. Москва.
- Плетнева 2003 = Плетнева, С. А.: *Кочевники южнорусских степей в эпоху средневековья (IV–XIII века)*. Учебное пособие. Воронеж.
- Расовский 2016 = Расовский, Д. А.: *Половцы, торки, печенеги, берендеи*. Москва. [eredeti megjelenés: 1935–1940]
- Селезнёв 2019 = Селезнёв, Ю. В.: Русские внуки половецких князей (к вопросу о половецких родственных связях в политической борьбе на Руси в XI – первой половине XIII вв.). *Золотоордынское обозрение* 7/2: 225–241.
- Скржинская 1987 = Скржинская, Е. Ч.: Половцы. Опыт исторического истолкования этникона (Из архива ученого). *Византийский временник* 46: 255–276.
- Татищев 1964 [1768] = Татищев, В. Н.: *История Российская с самых древнейших времен*. Т. 4. Москва–Ленинград.
- Толочко 2003 = Толочко, П. П.: *Кочевые народы степей и Киевская Русь*. Санкт-Петербург. Алетейя.
- Фонт 2001 = Фонт, М.: Роль соседних кочевников в формировании древнерусских княжеств южного региона. In: *Место России в Евразии – The Place of Russia in Eurasia*. Ред. Свак, Д. Ed. by Szvák, Gy. Budapest, 20–27.
- Цыб 2011² = Цыб, С. В.: *Древнерусское времяисчисление в «Повести временных лет»*. Издание второе, исправленное. Санкт-Петербург.

Linkek

1. link: Брагин 2018 = Брагин, К.: *Битва на Калке – предвестие гибели земли Русской*.
<https://rusplt.ru/sub/history/bitva-kalke-predvestie-34289.html>, a letöltés időpontja: 2018. 05. 31.

Tartalomjegyzék

BALÁZS PÉTER	
A vallási (in)tolerancia keresztény alapjairól – újkortörténeti megfontolások	3
GICZI ZSOLT	
„Csonka hazánkban csonka minden öröm...” – Raffay Sándor evangélikus püspök és a történelmi Magyarország összeomlása.....	23
KOVÁCS SZILVIA	
Özveg „tatár kán egy követsége” Nyugaton?	35
KÖKÉNY ANDREA	
A telepesszabadság szerepe az amerikai nyugati terjeszkedésben – a Mayflower szerződés 400. évfordulójára.....	43
PÁSZTOR RENÁTA	
Az ukrán–orosz kapcsolatok alakulása Ivan Mazepa „átállásától” a poltavai csatáig – I. Péter levelezésének tükrében	55
PITI FERENC	
I. Lajos király lendvai vásáradohány: 1366?	69
POLGÁR SZABOLCS	
Avarok említése középkori földrajzi művekben.....	73
RÁBAI KRISZTINA	
Egy középkori pecsétnyomó azonosítására tett kísérlet	81
SZÁNTÓ RICHÁRD	
Ravennai Anonymus <i>Cosmographiája</i> és a korai magyar történet	101
SZÉKELY MELINDA	
„Gyolcsba, bíborba és karmazsinba öltöztél” (Jel 18,16) Textíliák és textilfestékek a principatus kori Római Birodalomban	127
TAMÁS ÁGNES	
A parlamentarizmus válsága karikatúrákon	138
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ	
A <i>De administrando imperio</i> 38. fejezetének forrásai	155

VARGA BEÁTA

Az ukrainai kozákság és a magyarországi hajdúság genezisének összehasonlító vizsgálata.....171

ZIMONYI ISTVÁN

A török identitás a középkori nomádoknál Belső-Euráziában.....185

MEIRAMBEK ZSUMANGALIEV

A kumánok és a Rusz kapcsolatai a mongol hódításig.....201